

<https://helda.helsinki.fi>

Järki ja uskonnollinen hyväksyminen

Saarinen, R.

2015

Saarinen , R 2015 , ' Järki ja uskonnollinen hyväksyminen ' , Ajatus , Vuosikerta. 72 , Sivut 225-242 .

<http://hdl.handle.net/10138/302098>

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Järki ja uskonnollinen hyväksyminen. Teologis-filosofinen huippuyksikkö ja sen tutkimusideat

Risto Saarinen

Suomen Akatemian huippuyksikköohjelma rahoittaa 2014-2019 johtamaani Helsingin yliopiston teologiseen tiedekuntaan sijoittuvaa *Reason and Religious Recognition* – tutkimushanketta. Sen ryhmänjohtajina toimivat Ismo Dunderberg (*Christianity, Judaism and Greco-Roman Thought*), Virpi Mäkinen ja Taneli Kukkonen (*Medieval and Early Modern Thought*) sekä Sami Pihlström (*Contemporary Philosophy of Religion*). Saarinen, Mäkinen ja Kukkonen ovat toimineet aiemmissa Simo Knuutilan filosofian historian huippuyksiköissä. Uudella hankkeella on varsin vahvat siteet filosofiaan. Seuraavassa esittelen – SFY:n vuosikokousesitelmääni 25.2. 2015 laventaen – hanketta erityisesti filosofisten kysymyksenasettelujen näkökulmasta. Toisaalla (Hellqvist et al. 2015) olen kuvannut hankkeen teologisia taustoja ja sisältöjä.

Nykykeskustelun lähtökohdat

Erityisesti Axel Honneth (1992), Charles Taylor (1995) ja Paul Ricoeur (2004) ovat esittäneet vastavuoroisen tunnustamisen (*recognition, Anerkennung*) ajatusta ratkaisuksi monikulttuurisen nyky-yhteiskunnan kansalaisten yhteistoiminnan ongelmiin. Honnethin ja Taylorin filosofianhistoriallisena lähtökohtana on Hegelin *Anerkennung*-käsite, jolla *Phänomenologie des Geistes* –teoksessa kuvataan isännän ja palvelijan vastavuoroista suhdetta ja siirtymää hierarkiasta kohti demokratiaa eräänlaisen taistelun kautta.

Koska käsite esiintyy *Phänomenologie*-teoksessa ja Hegelin myöhemmässä tuotannossa jossain määrin niukasti ja arvoituksellisesti, Honneth (1992) tukeutuu Hegelin varhaisiin ns. Jenan reaalifilosofian luentoisiin, joissa *Anerkennung*-käsitettä luodetaan seikkaperäisemmin (Hegel 1969). Honnethin Hegel-luennassa isännän ja palvelijan luokkataistelun kaltainen suhde jää taka-alalle, ja esille nousevat rakkauden, keskinäisen suopeuden, oikeusvaltion ja yksilöllisten kykyjen merkitys vastavuoroisen tunnustamisen saavuttamisessa. Honneth käyttää myös runsaasti psykologiaa, erityisesti Donald Winnicottia ja objektiyhdeoriaa. Nämä ainekset tekevät hänen teoriastaan yksilökeskeisen ja eksistentiaalisesti painottuneen,

mistä syystä erityisesti vasemmistolaiset politiikan teoreetikot ovat häntä kritisoineet. (Thompson 2006). Ei liene aivan sattumaa, että Jürgen Habermasin seuraajana Frankfurtissa toimiva Honneth lanseerasi uuden Hegel-luentansa heti reaalisosialismin romahduksen jälkeen.

Viimeiseksi jääneessä teoksessaan Paul Ricoeur (2004) jatkaa Taylorin ja Honnethin kehittelyjä luopumalla kokonaan kamppailun taikka taistelun ajatuksesta vastavuoroisen tunnustamisen ehtona. Ricoeurin mielestä kehittyneessä demokratiassa lähimmäisenrakkaus ja rauhan tavoittelu voivat toimia keskinäisen tunnustamisen motiiveina. Maussin lahja-ajattelua kehittänyttä Marcel Hénaffia (2002) seuraten Ricoeur tulkitsee tunnustamistoimen ikään kuin antropologiseksi lahjojen vaihdoksi. Toisen ihmisen tunnustaessani annan hänelle lahjan, ja lahjojen syvempi henki puolestaan ilmentää kulttuurin perustana olevaa toisten ihmisten tunnustamista. Toisaalla esittelen suomeksi Hénaffin käsitystä lahjasta tunnustamistoimena. (Saarinen 2016).

Yleisemmin voidaan sanoa, että kaikki kolme nykyfilosofia korostavat suvaitsevaisuuden, autonomian ja yksilön oikeuksien rinnalle tarvittavaa käsitystä yksilöiden keskinäisestä riippuvuudesta ja perustavasta yhteisöllisyydestä. Hegeliläisen yhteisöllisyyden näkökulmasta käsin minusta tulee minä vasta sen tunnustuksen kautta, jota toiset ihmiset, oikeusvaltio ja monimuotoinen työelämä minulle antavat. Honnethin ajattelu on erityisesti englanninkielisessä kirjallisuudessa kiteytynyt ajatukseen tunnustuksen kolmesta näyttämöstä, rakkaudesta, kunnioituksesta ja arvostuksesta (*love, respect, esteem*, Thompson 2006). Rakkaus antaa yksilölle psykologiset valmiudet toisten kohtaamiseen, yleispätevä kunnioitus tekee hänestä oikeusvaltion tasa-arvoisen kansalaisen ja yksilöllinen arvostus karttuu ammatillisen tai muun osaamisen myötä.

Yhteisöllisen ja heteronomiaa esiin nostavan käsityksen kääntöpuolena Taylorilla ja Honnethilla korostuu myöhäismodernin aikamme yksilöllinen identiteetti. Erityisesti Taylor (1995) on kiinnittänyt huomiota siihen, että tasa-arvoisen kohtelun lisäksi nyky-yhteiskunta tarvitsee vähemmistöjen ja uusien identiteettien näkyväksi tekemistä ja positiivista kohtelua. Tällainen erottautumisen politiikka muistuttaa jossain määrin Honnethin käsitystä yksilöllisestä arvostuksesta, jota nautitaan universaalien perusoikeuksien ohella ja yhdessä niiden kanssa.

Asioita yksinkertaistaen voidaan puhua identiteettipolitiikasta, jolla tarkoitetaan esimerkiksi etnisten, kielellisten taikka seksuaalisten vähemmistöjen näkyväksi tekemistä

heihin kohdistettujen poliittisten tunnustamistoimien kautta. Vaikkapa ahvenanmaalaisten kohtelu yhdenmukaisesti kaikkien suomalaisten kanssa ei tämän ajatuksen mukaan ole riittävää, vaan he voivat perustellusti nauttia jonkin verran sellaista erityiskohtelua, joka auttaa ryhmäidentiteetin muodostamisessa ja säilyttämisessä. Identiteettipoliitiikan käsittellinen hankaluus piilee siinä, että ajatusta voidaan käyttää hyvin erilaisten poliittisten ohjelmien piirissä: sillä voidaan perustella niin etnisiä puhdistuksia kuin seksuaalivähemmistöjen näkyväksi tekemistä. (Hellqvist et al. 2015)

Vaikka juuri tämä käsite on hankala, on ilmeistä, että niin tunnustuksen teoriassa kuin demokraattisten yhteiskuntien nykykäytännöissä ajatus yksilö- ja ryhmäkohtaisen arvostuksen lisäämisestä politiikan keinoin nauttii laajaa kannatusta. Suvaitsevaisuus ja ihmisoikeudet saavat tämän ajatuksen myötä rinnalleen käsityksen siitä, että monikulttuurisen demokratian hajoamista segregoituneiksi alakulttuureiksi tulee estää kohdistamalla erilaisiin ryhmiin niiden kaipaamaa arvostusta taikka tunnustusta; vastapalveluksena erilaisten ryhmien tulee arvostaa toisiaan ja tukea yhteiskunnan kokonaisuutta. Näin Hegelin varsin teoreettisesta *Anerkennung*-ajattelusta johtaa polku kohti käytännön poliittisia ratkaisuja.

Vaikka tunnustamisen teoria on tänä päivänä poliittisen filosofian valtavirtaa, sen yhteyksiä ja sovelluksia uskontoon on tutkittu varsin vähän. Uskonto näyttäytyy teoriassa enimmäkseen vain hankalana kohteena, joka tuntuu olevan immuuni erilaisille teorian soveltamisyrityksille. Tämä on jossain määrin yllättävää, kun sekä Taylor että Ricoeur muissa kirjoissaan kirjoittavat uskonnollisista perinteistä erittäin laajasti ja asiantuntevasti. Kuvaamani teoreetikot kuitenkin olettavat, että koko ajatus tunnustamisesta on Hegelin jälkeisten modernien demokratioiden ajatusmalli, johon ei tule sekoittaa uskonnollisia tai muita esimoderneja kunnian ja häpeän hierarkioita. Tämäkin oletus on lievästi yllättävä siksi, että Honneth ja Ricoeur pitävät tunnustamista varsin universaalina psykologisena taikka antropologisena kategoriana, jonka juuri universaalisuutensa vuoksi luulisi olevan läsnä kulttuurin kaikissa vaiheissa.

Tutkimushankkeemme pyrkii selvittämään tunnustamisajattelun monimuotoisia yhteyksiä uskontoon. Uskonto ei tällöin näyttäydy vain teorian soveltamisen kohteena, vaan subjektina jolla on sekä historiallisia että ajatuksellisia yhteyksiä hegeliläiseen ja moderniin tunnustusajatteluun. Jo arkiajattelun tasolla on ilmeistä, että uskonnolliset ryhmät jakavat jäsenilleen tunnustusta ja sulkevat muita sen ulkopuolelle. Uskonnolliset perinteet painottavat heteronomian, keskinäisen riippuvuuden ja yhteisöllisyyden ajatuksia. Jo käsitys siitä, että

jumala on luonut ihmisen, heijastaa ajatusta identiteetin synnystä toisen persoonan toiminnan kautta.

Filosofianhistoriallinen ja teologianhistoriallinen tutkimus syventää tätä arkiajattelun näkemystä. Jo hankehakemuksessamme kiinnitämme huomiota siihen, että tunnustuksen käsitehistoriasta ei ole juurikaan kirjoitettu vakavia tutkimuksia. On kuitenkin täysin mahdollista kirjoittaa sellainen teos, joka vertautuisi esimerkiksi Rainer Forstin (2003) laajaan suvaitsevaisuuden käsitehistoriaan. Aristoteleen *Runousopin* ”tunnistaminen” (*anagnorisis*), roomalaisen oikeuden säännökset isyyden taikka perinnön tunnustamisesta sekä latinalaisen Raamatun *agnitio*-termi ovat tällaisen käsitehistorian lähtökohtia. Ricoeur paikantaa ranskan *reconnaissance*-sanana lähtökohdat Descartesiin, mutta jo Calvin käytti sanaa samaan ja monimuotoisempaan tapaan sata vuotta aiemmin.

Tunnustamisen käsite ja käsitehistoria

Tässä yhteydessä on syytä pysähtyä tarkastelemaan rekognitio-sanueen merkityksiä ja kielellisiä hahmoja hiukan tarkemmin. Suomenkielisessä valtio-opissa ja oikeustieteessä on vakiintunut termi ”tunnustaminen” tai ”tunnustus”, jota ei ole aiheellista muuttaa. Filosofian piirissä Arto Laitinen ja Heikki Ikäheimo – hankkeemme läheiset yhteistyökumppanit – käyttävät niin ikään tätä sanaa (suomeksi Laitinen 2007). Ilmaus ”uskonnollinen tunnustaminen” sekoittuu kuitenkin herkästi *confessio*-sanueeseen, josta ei nyt ole kysymys. Käytän siksi ilmauksia ”uskonnollinen hyväksyminen” tai ”hyväksyvä tunnustaminen” silloin, kun tällaisen sekaannuksen vaara on olemassa. Muuten käytän vakiintunutta termiä ”tunnustaminen” tai joskus ”rekognitio” (*recognition, Anerkennung*).

Useissa kielissä rekognitio-sanueella on kaksoismerkitys: sillä voidaan tarkoittaa tiedollista identifikaatiota eli tunnistamista (*recognizing a face*) taikka normatiivista arvon antamista (*recognizing a state*). Kielihistoriallisesti ja käsitehistoriallisesti näyttää siltä, että tunnustamistoimissa molemmat edellytetään yhdessä esiintyviksi. Siten esimerkiksi roomalaisen oikeuden *filium agnosco* tarkoittaa yhtäältä, että minä identifioin tämän henkilön pojakseni, ja toisaalta, että tälle henkilölle myönnetään laillisen perilliseni oikeudet. Tunnustamisen käsitteen kolmantena merkitysehtona on eräänlainen kohtaavuus, jolloin osapuolet suhtautuvat toisiinsa rekognoivana ja rekognoituna niin, että rekognitiosuhde voi syntyä. Esimerkiksi kasvojen tunnistaminen ei itsessään ole rekognitiosuhde, mutta

passintarkastuksessa osapuolet tekevät siitä sellaisen. Tiedollisuus, normatiivisuus ja kohtaavuus ovat näin rekognition käsitteen olennaiset piirteet.

Useat teoreetikot ovat kiinnittäneet huomiota tunnustamisterminologian monimuotoisuuteen. Kyseessä ei ole tarkkarajainen idea, vaan ryväs samankaltaisia, osittain päällekkäisiä käsityksiä. Yksinkertainen tapa analysoida näitä käsityksiä on tunnustuksen ymmärtäminen vastavuoroisena tekona, joka koostuu osapuolien useista siirroista taikka komponenteista. Otetaan esimerkeiksi uuden valtion tunnustaminen sekä tasa-arvoisen avioliiton tunnustaminen näin:

R0: Kosovo hakee tunnustusta

R1: USA tunnustaa Kosovon valtion

R2 Kosovo tunnustaa USA:n

Rdef: osapuolten tiedollinen käsitys: mitä osapuolet vaativat toisiltaan, mitä kaikkia asioita tunnustetaan, onko varaumia taikka kaupantekoa jne

R0: t-avioliiton kannattajat hakevat rekognitiota valtiolta ja kirkolta

R1: valtio, kirkko myöntää rekognition

R2: t-avioliittoon aikovat käyttävät myönnettyä rekognitiota

Rdef: mikä on valtion ja mikä kirkon käsitys avioliitosta, miten adoptiot ja verokohtelu järjestetty, mitä uskonnollisia tekoja asiaan liittyy jne

Esimerkkitapauksemme eivät ole keskenään täysin samanmuotoisia, mutta niiden välillä on vahvoja rinnakkaisuuksia. Esimerkeillä on selkeä yhteys Hegeliin siinä mielessä, että kyseessä on vallanpitäjän ja uuden tulokkaan välinen kamppailu tunnustetuksi tulemisesta. Vaikka valtiollinen tunnustaminen on näennäisesti tasa-arvoista, on helppo tulkita esimerkissä USA ”isännäksi”, jonka antama R1 on olennaisinta koko teon syntymiseksi. Identiteettipoliittisessa avioliiton esimerkissä valtio ja kirkko suorittavat vastaavan isännän R1-aktin, joka on asian ydin. Vaikka tunnustaminen on esimerkeissämme vastavuoroista, osapuolista vahvemman voidaan usein sanoa olevan toisen yläpuolella.

Heikki Ikäheimo (2014) on luonut tunnustamiselle seikkaperäisen typologian, jossa rekognoijan ja rekognoidun aktit voidaan erottaa toisistaan ja lisäksi luokitella ne ”ylöspäin”, ”alaspäin” ja ”vaakasuoraan” kohdistuviksi akteiksi. Moderneissa tunnustusakteissa, joita

esimerkkimme kuvaavat, tunnustamisen ydin R1 on usein ”alaspäin” suuntautuva. Toisin sanoen, vallanpitäjä myöntää tunnustuksellaan uudelle tulokkaalle paremman aseman. Tällöin voidaan monesti myös väittää, että vallanpitäjä myös määrittelee suomansa tunnustuksen sisällön Rdef. Esimerkeissä pitäydyn yksinkertaisuuden vuoksi näkemykseen, että koko toimen sisällönkuvaus Rdef on jaettu ja yhteinen. Monimutkaisemmassa todellisuudessa osapuolen sisällölliset käsitykset ja odotukset saattavat olla toisistaan poikkeavia.

Tunnustamisen ”alaspäin” suuntautuva luonne on teoriakeskustelussa herättänyt aiheellisen kysymyksen siitä, onko tunnustaminen lopultakin toista osapuolta leimaava vallankäytön muoto. Esimerkeissämme tällöin USA päättää sen, millaisen valtion se Kosovosta haluaa, ja valtio sekä kirkko konstruoivat seksuaalivähemmistöjen parisuhteista itselleen sopivan etabloidun ja kesytetyn muodon. Tällaista vallankäyttöä ei pidä liiotella. Vaikka esimerkiksi seksuaalisten oikeuksien edistäjät toki ymmärtävät tunnustuksen hakemisen (R0) ja vastaanoton (R2) merkitsevän suostumista instituution puitteisiin, useimmat heistä antavat yhtäläisille oikeuksille suuremman painoarvon kuin instituutiokriittiselle vapaudelle.

Leimaavuuden ongelma on silti teoreettisesti tärkeä tunnustamisen ulottuvuus. Thomas Bedorf (2010) puolustaa väitettä, jonka mukaan jokainen tunnustusakti sisältää väistämättä eräänlaisen väärinymmäryksen. Mikäli tunnustus ymmärretään Ricoeurin tapaan toiselle suoduksi lahjaksi, tämä lahja rekognoijan määrittelemän Rdef-komponenttinsa myötä muuttaa aina käsitystä rekognoidusta. Samankaltaisesta tunnustuksessa tapahtuvasta leimaavasta manipulaatiosta varoittaa myös Lois McNay (2008). Kannatan silti käsitystä, jonka mukaan tunnustuksessa voi tapahtua kohteen ”asianmukainen kohtelu” (*adequate regard*, Laitinen 2008), jolloin väärinymmärrystä taikka manipulaatiota ei tapahdu.

Käsitehistoriallinen työ tutkimushankkeessamme on jo nyt tuottanut eräitä kiinnostavia tuloksia, jotka laajentavat hegeliläistä käsitystä monin eri tavoin. Tunnustaminen on olennainen ja vastavuoroinen ilmiö jo ennen valistusaikaa, mutta ennen 1800-lukua tunnustamisen ydinakti R1 on tyypillisesti ”ylöspäin” suuntautuva. Se on ikään kuin palvelijan akti seuraavaan tapaan:

R0: isäntä lupaa suojeaa kohtelua palvelijaksi haluavalle

R1: palvelijaa tunnustaa isännän isännäkseen

R2: isäntä tunnustaa palvelijan palvelijakseen

Rdef: isännän ja palvelijan suhde kuvataan sopimuksella

Vanhoissa uskonnollisissa teksteissä usein kuvattu ”totuuden tunnustaminen” taikka ”Jumalan kunnioittaminen” noudattaa tyypillisesti tätä kaavaa, joka on olennainen myös vaikkapa keskiajan feodalismissa. Sen rinnalla kuvataan usein sulhasen ja morsiamen vastavuoroista rakkaudellista rekognitiota, joka on hierarkialtaan loivempi, joskaan ei täydellisen vaakasuora. Kiinnostavalla tavalla myös uskonnollinen rekognitio näyttää valistuksen jälkeen muuttuvan enemmän alaspäin katsovaksi. Esimerkiksi Friedrich Schleiermacher (2003) esittää dogmatiikassaan vanhurskauttamisen Jumalan ihmiseen kohdistamana rekognitiona. Schleiermacher vertaa tällöin vanhurskauttamista roomalaisen oikeuden lapseksiottamiseen, joka on eräänlainen alaspäin katsovan rekognition klassinen alkumuoto.

Paul Ricoeur (2004) katsoo vastavuoroisuuden olevan tyypillisesti 1800-luvulta kehittynyt tunnustamisen piirre. Käsitehistorian valossa vastavuoroisuus näyttää kuitenkin aina kuuluneen tunnustamiseen. Valistuksen myötä painopiste muuttuu siten, että R1-akti on ”alaspäin” pikemmin kuin ”ylöspäin” suuntautuva. Poikkeuksia tähän sääntöön löytyy silti lukuisia.

Toinen käsitehistoriallinen muutos tapahtuu painopisteen siirtyessä rekognoivasta subjektista rekognoituun kohteeseen. Kun palvelija vanhoissa teksteissä tunnustaa isännän taikka uskonnollinen ihminen löytämänsä totuuden, kyseessä on olennaisesti konversio, rekognoivan subjektin kääntyminen ja mielenmuutos. Toki kohteenkin status jollain lailla muuttuu, mutta tämäkin muutos painottuu rekognoivan subjektin mieleen. Hegelin jälkeisissä teksteissä sen sijaan tunnustaminen on toimi, jolla suhteellisen muuttumaton vallanpitäjä – kuten esimerkkiemme USA, valtio ja kirkko – muuttaa tunnustettua kohdetta.

Tätä olennaista käsitehistoriallista muutosta voi rinnastaa erilaisiin performatiivisiin lauseisiin. Yksinkertaistetusti voi väittää, että nykykeskustelussa ilmaus ”tunnustan sinut” rinnastuu sellaisiin performatiiveihin kuin ”nimitän sinut” tai ”kastan sinut”. Näissä kaikissa muutetaan kohteen statusta. Esimoderneissa teksteissä ”tunnustan sinut” rinnastuu pikemmin lausumiin ”lupaen sinulle” taikka ”palvelen sinua”, joissa puhuva subjekti muuttaa omaa statustaan kielellisellä teolla. Asia on tietenkin monimutkainen. Todellisuudessa sekä rekognoija että rekognoitu hyvin usein muuttuvat jollain lailla itse tunnustusaktissa.

Käsitehistoriallinen muutos on pikemmin painopisteen siirtymä kuin laadullinen muutos tässä kokonaistapahtumassa.

Vastavuoroisuuden yleisyys ei poista sitä havaintoa, että myös yksipuoliset tunnustamiset ovat käsitehistoriassa yleisiä. Yksipuolisten tunnustamisten eräs alalaji koskee ei-persoonallisten kohteiden tunnustamista. Siitäkin löytyy historiassa paljon esimerkkejä, vaikka toisaalta on myös niin, että vaikkapa ”totuuden tunnustaminen” usein olettaa jonkun persoonan totuuden edustajana. Arkisesti on silti tavallista puhua vaikka toisaalla suoritettujen opintojen asianmukaisesta kohtelusta siten, että nuo opinnot ensin ”tunnistetaan” tiedollisesti ja sitten ”hyväksiluetaan” normatiivisesti. Tällaisesta toiminnasta käytetään englannissa ja saksassa *recognize*- tai *anerkennen*-verbejä. Filosofisessa keskustelussa voi silti olla hyödyllistä erottaa persoonien ja ei-persoonien tunnustamiset. Koska antaa-verbin objektina voi olla vain persoona, ei ricoeurilaista lahjarinnastusta voine soveltaa ei-persoonallisiin rekognoituihin kohteisiin.

Eräs käsitehistoriassa usein esiintyvä alalaji koskee oman itsen hyväksyvää tunnustamista. Latinan refleksiivinen *se recognoscere* on filosofisissa teksteissä jonkinlaisessa suhteessa yleisempään ”tunne itsesi” –vaatimukseen, mutta samalla se muodostaa oman, itsenäisen keskustelunsa. Kuten jo Ricoeur (2004) on havainnut, itsen tunnustaminen liittyy usein muistin välityksellä tapahtuvaan itsen jatkumon identifioimiseen. Vähintään renessanssista lähtien tämän Augustinukselta peräisin olevan merkityksen lisäksi itsen tunnustaminen rupeaa tarkoittamaan jonkinlaista syvemmän minän uudenlaista löytämistä hiukan nykypäivän itseapuoppaiden tapaan (Saarinen 2014)

Yhteenvetona voidaan sanoa tunnustamisen käsitteen aina sisältävän (i) tiedollisen tunnustamisen ja (ii) normatiivisen arvonannon, jotka molemmat tapahtuvat (iii) tietynlaisessa subjektin ja objektin välisessä kohtaamistilanteessa. Nämä välttämättömät ehdot eivät ole vielä riittäviä luonnehtimaan tunnustusaktin kokonaisuutta. Lisäksi tarvitaan (iv) osapuolten siirtoja kuvaavia komponentteja kuten R0, R1, R2, Rdef sekä (v) sosiaalisen todellisuuden lisämääreitä kuten ”ylöspäin”. Piirteiden (i)-(v) myötä syntyy kohtalaisen stabiili ryväs tekoja, jotka toisinaan muistuttavat lahjanantoa, toisinaan yleistä sosiaalista ja psykologista statusmäärittelyä ihmisten välillä. Vallankäyttö ja kysymykset identiteetistä kuuluvat olennaisesti tunnustamiskeskusteluun.

Käsitteestä ilmiöihin

Tutkimushankkeemme alkuperäisessä suunnitelmassa määrittelemme, että hankkeen tarkoituksena on löytää uskonnollisten maailmankatsomusten käyttämiä rationaalisen tunnustamisen historiallisia tapoja sekä työstää rekognition systemaattisia malleja. Historiallisen tehtävän osalta lupaamme analysoida uskonnoissa esiintyviä yhteistoiminnallisen uskonnollisen ajattelun tapoja. Systemaattisen tehtävän osalta lupaamme modernin uskonnonfilosofian ja kognitiivisen uskontotieteen avulla työstää vastavuoroisen tunnustamisen ja suvaitsevaisuuden rationaalisia malleja.

Näiden abstraktien määrittelyjen ymmärtämiseksi on hyvä luoda silmäys siihen, ketkä hankkeessamme toimivat ja mitä siinä tosiasiaassa tehdään. Humanistisille hankkeille tyypilliseen tapaan työtämme määrittävät yhtäältä yleinen tutkimusidea, toisaalta konkreettiset henkilöt ja heidän osaamisensa.

Ismo Dunderbergin ryhmä koostuu eksegeeteistä ja antiikin tutkijoista. Maijastina Kahlos, Miira Tuominen ja Outi Lehtipuu ovat sosiaalishistorian, filosofian ja uskonnollisen ajattelun eksperttejä, tohtoriopiskelijat Anna-Liisa Tolonen, Ivan Miroshnikov ja Joona Salminen paneutuvat varhaisen kristinuskon kohtaamisiin hellenistisen ajattelun ja juutalaisuuden kanssa. Ryhmän tutkimussuunnitelmassa painotetaan sitä, että uskonnollisen identiteetin syntyminen on historiallisessa tutkimuksessa pitkälti nähty vastakkainasettelujen ja ryhmäytymisen kautta. Tunnetun kreikkalais-roomalaisesta maailmasta myös monenlaisia yhteistyön ja vuorovaikutuksen muotoja. Niiden merkitystä erilaisten ryhmien ja ajattelijoiden identiteetille pyritään tässä ryhmässä painottamaan aiempaa tutkimusta enemmän.

Virpi Mäkisen ja Taneli Kukkosen ryhmässä näkyy Simo Knuuttilan kouluttamien filosofian historian tutkijoiden voimakas panos. Jyväskylän yliopistossa toimivat filosofit Jari Kaukua ja Timothy Riggs ovat keskiajan islamin tutkijoita, jotka hahmottavat filosofian reseptiota ja uskonnollista moninaisuutta islamin vaikutuspiirissä. Ritva Palmén tutkii keskiajan eurooppalaisia uskontokeskusteluja, joissa vastavuoroinen tunnustaminen esiintyy sekä käsitteenä että ilmiönä. Heikki Haaran väitöskirjatyö keskittyy Samuel Pufendorfin käsitykseen ihmisen sosiaalisuudesta. Emanuel Levinasin juutalaiset juuret ovat Panu-Matti Pöykön väitöskirjan aiheena.

Sami Pihlstömin nykyaikaan keskittyvässä ryhmässä Heikki Koskinen paneutuu välitettyyn tunnustamiseen (*mediated recognition*, ks. Hellqvist et al. 2015). Ilmauksella

tarkoitetaan tilannetta, jossa osapuolet voivat tunnustaa yhteisen kolmannen tahon, kuten erotuomarin, vaikka ne eivät voi tunnustaa toisiaan. Eräänlaiseksi välitetyksi tunnustamiseksi voidaan hahmottaa myös dialogitilanne, jossa osapuolet voivat hyväksyä yhteiset rajat ja pelisäännöt, vaikka ne eivät hyväksy toisiaan. Tieteen ja uskonnon kriittinen vuoropuhelu voidaan joiltakin osiltaan hahmottaa tällaisena yhteisten rajojen tunnustamisena. Uskontojen historiassa ja nykypäivässä on runsaasti esimerkkejä yhteisen rationaalisuuden hyväksymisestä silloinkin, kun erityisistä uskonnollisista opeista vallitsee erimielisyys. Hanne Appelqvist perehtyy wittgensteinilaisen ajattelun merkityksellisyyteen rekognition kysymyksissä.

Aku Visala edustaa Pihlströmin ryhmässä kognitiivisen uskontotieteen näkökulmaa. Tämän suuntauksen mukaan ihmismielen yleispätevät rakenteet tuottavat jossain määrin vakiomuotoisia uskonnollisia käsityksiä. Ilmiöllä on oma merkityksensä uskontojen välisen vuoropuhelun kannalta; samalla kognitiivinen uskontotiede teroittaa varovaista asennetta havaittujen uskonnollisten yhtäläisyyksien tulkitsemisessa. Tässä ryhmässä toimivat myös oman oppiaineeni, ekumeniikan, tutkijat Minna Hietamäki ja Elina Hellqvist. Ekumeeninen teologia omaksui vastavuoroisen tunnustamisen ajatuksen voimakkaasti jo 1970-luvulla ja on siitä lähtien – usein ilman vahvaa teoreettista ymmärrystä – soveltanut sitä kirkkojen välisissä oppikeskusteluissa. Hietamäki ja Hellqvist paneutuvat myös uskonnollisen identiteettipolitiikan ja vähemmistöjen hyväksymisen kysymyksiin (Hellqvist et al. 2015).

Tunnustamisen ilmiöiden historia ja systematiikka näyttäytyy hankkeessamme jossain määrin erilaisella tavalla kuin edellä kuvaamani käsitehistoria. Käsitehistorian osalta on helppo sanoa, että kykenemme tekemään tunnustamisen käsitteestä näkyvän niin teologian kuin filosofian historiassa. Itse ilmiön suhteen on pikemmin käymässä niin, että tutkijat hankkeessamme oppivat tulkitsemaan erilaisia historian ja nykypäivän ilmiöitä vastavuoroisen tunnustamisen tulkintakehikossa.

Tällöin ilmiöihin kohdistuu niin kutsuttu rationaalinen rekonstruktio, jonka valossa niitä pyritään ja toivottavasti myös kyetään ymmärtämään paremmin kuin aiemmissa tulkinnoissa. Rationaalinen rekonstruktio poikkeaa puhtaasta historiasta siinä mielessä, että nykypäivän ymmärrysmahdollisuutemme antavat ikään kuin aikalaisia rikkaamman mahdollisuuden tulkita tapahtuneita ilmiöitä. Pyrimme toteuttamaan tällaista rekonstruktiota aidon filosofisessa hengessä ja anakronismeja välttäen.

Samantapainen, joskin lievämpi ilmiö voidaan havaita nykypäivään kohdistuvassa tutkimuksessa. Kun esimerkiksi Elina Hellqvist (et al. 2015) tutkii kirkkojen suhdetta homoseksuaalisuuteen nykypäivänä, on hänen varsin luontevaa soveltaa identiteettipolitiikan ja tunnustamisen teorian käsitteistöä näihin ilmiöihin. Samalla on kuitenkin niin, että kirkolliset keskustelijat debatoivat aiheesta ilman tutkijan teoreettista pääomaa. Debatin rationaalinen rekonstruktio tunnustusteorian avulla ikään kuin nostaa monille tutun ajan hengen yleisemmän teorian tasolle. Tällöin voidaan yhtäältä todeta, että teorianne ovat sopivia aikalaieskustelun syvempään ymmärtämiseen. Toisaalta on myös niin, että itse rekognition saamisen ja tavoittelun ilmiö on osa tutkittavaa ajan henkeä. Nykypäivään kohdistuva analyysi pyrkii näin tarjoamaan päättäjille ja valistuneille kansalaisille yleispätevämpää tietoa siitä, mistä tietyssä debatissa on rationaalisesti ottaen kyse.

Vaikka hankkeessamme on kyse uskonnon ilmiöiden rationaalisesta ymmärtämisestä, eräät hankkeemme tärkeät osat käsittelevät uskonnon ja rationaalisen ajattelun mielekästä työnjakoa. Tällöin uskontoa ei varsinaisesti pyritä rationaalisesti selittämään, vaan kyseessä on pikemmin kantilainen tai wittgensteinilainen rajanveto tieteellisen tiedon ja uskonnon välillä. Mikäli yllä mainittu välittävä tunnustaminen ymmärretään yhteisten rajanvetojen hyväksynnäksi tieteen ja uskonnollisen uskon välillä, kyseessä lienee Kantin ajattelua muistuttava rationaalisen ymmärryksen transsendentaalisten ehtojen määrittely. Tällöin ajattelemme, että myös uskonnon tulee hyväksyä näiden ehtojen olemassaolo, mikäli se haluaa säilyä keskustelukumppanina tieteellisen tiedon kanssa.

Sami Pihlströmin viimeaikainen (2014, 2015) pohdinta pahan ongelmasta filosofian ja uskonnon vedenjakajana on kunnianhimoinen yritys käsitellä uskontoa tieteellisen maailmankuvan asettamien ehtojen puitteissa. Kuvatuslaisen välittävän tunnustuksen harjoittaja luopuu rationaalista teodikeasta, sillä hän katsoo rationaalisuuden yhdistävän uskontoa ja filosofiaa pikemmin yhteisten rajojen ja pelisääntöjen määrittelijänä kuin uskonnon sisäisen maailman avaajana. Toisaalta pahuus ja kuolema ovat olemassaolevina ilmiöinä niin ilmeisiä ja keskeisiä, että niiden kohtaaminen, identifiointi ja normatiivinen arvottaminen joka tapauksessa kuuluu niin teologin kuin filosofin työnsarkaan. Uskonnon toimintatapa näin tunnustettujen ilmiöiden äärellä on kuitenkin erilainen kuin filosofian. Tämän ilmiökimppun tarkempi hahmotus on hankkeessamme vielä kesken.

Honnethista alkaen jokseenkin kaikki teoreetikot ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että tunnustuksella on eräänlainen epäidenttinen kaksonen, nimittäin toisen tunnustamatta

jättäminen (*non-recognition*) taikka vääristely (*misrecognition*). Honneth (1992) hahmottaa tämän janus-kasvoisuuden siten, että rakkauden näyttämön varjona ovat laiminlyönnit, kunnioittamisen varjona syrjintä ja arvostuksen varjona taasen arvostuksen puute.

Uskonnollisissa teksteissä näiden varjojen taikka kääntöpuolien olemassaolo on perin ilmeistä. Jossain määrin tunnustuksen teoreettisiin kysymyksiin voidaan päästä käsiksi myös tutkimalla tunnustuksen epäämistä, ja pyrimme hahmottamaan myös tätä puolta. Suomessa tähän kysymykseen on erityisesti paneutunut Arto Laitisen *Pathologies of recognition* – akatemiahanke.

Vielä eräs olennainen tunnustusilmiön piirre on sen suhde suvaitsevaisuuteen. Laajassa suvaitsevaisuuden käsitehistoriassaan Rainer Forst (2003) erottaa nämä kaksi selkeästi toisistaan, mutta pitää lopulta vastavuoroista tunnustamista ikään kuin suvaitsevaisuuden kehittyneimpänä ja vaativimpana myöhäismodernina muotona. Niin tunnustamiseen kuin suvaitsevaisuuteen kuuluu käsitteellisenä piirteenä samuuden taikka yksimielisyyden puute: vain erilaisten toisten suhteen on mielekäästä puhua suvaitsevaisuudesta taikka rekognitiosta. Tällaisessa hahmotuksessa rekognitio asettuu ikään kuin suvaitsevaisuuden laajan kehän ja yksimielisyyden suppean kehän välimaastoon.

Toisaalta ilmiöt voidaan asettaa vastakkain pitämällä suvaitsevaisuutta englantilaisen valistuksen, autonomian ja yksilön oikeuksien hyveenä, kun taas rekognitio kuvaa hegeliläistä keskinäistä riippuvuutta ja yhteisöstä käsin määräytyvää identiteettiä. Tutkimushankkeemme ei pyri esittämään rekognitiota suvaitsevaisuuden vastapoolina taikka vaihtoehtona, vaan pikemmin Forstin tapaisesti toleranssin vaativampana versiona. Asia on kuitenkin hankala, sillä käsitehistorian valossa rekognitio ei noudata samanlaista vähittäisen kehkeytymisen dynamiikkaa kuin Forstin kuvaama suvaitsevaisuus.

Näyttää siltä, että rekognitiossa on omanlaisiaan piirteitä, joita ei ole kovin luontevaa pitää pelkästään suvaitsevaisuuden täydellistyminä. Esimerkiksi rakkaudelliseen liittymiseen taikka sitoutumiseen kuuluu sellaisia ehdottomuuden ja tietynlaisen partikulaarisuuden piirteitä, joita on vaikea yhdistää suvaitsevaisuuteen. Tällaisia piirteitä voi moraalisisessa arvioinnissa pitää joko rekognition vahvuuksina tai sen heikkouksina.

Nykytilanteemme

Tätä kirjoittaessani elokuussa 2015 hanke on toiminut puolentoista vuoden ajan. Riggsin väitöskirja hyväksyttiin 2014, Miroshnikovin väitöskirja tulee tarkastukseen tänä vuonna ja Tolosen sekä Salmisen vuonna 2016. Varttuneempien tutkijoiden julkaisuja on karttunut runsaasti. Pieni yleisteokseni (2015) tarjoaa opiskelijoille näkökulman työhömmme. Helsingin Sanomien tiedesivu teki meistä koko sivun esittelyn 12.8. 2014. Kaikkein ilahduttavinta on ollut tutkijoidemme voimakas ryhmäytyminen ja intensiivinen yhteistyö. Viime syksynä pidetty symposium *Uskonto ja identiteettipolitiikka* ilmestyy syksyllä samannimisenä kirjana (Hellqvist et al 2015). Tutkijajoukkomme kantaa vastuuta teologisen tiedekunnan *Religion, Conflict and Dialogue* –maisteriohjelman opetuksesta; sen hedelmistä on myös tekeillä suomenkielinen tietokirja.

Kahlos, Palmen ja Koskinen suunnittelevat toukokuuksi 2016 kansainvälistä kokousta *Reflections on Recognition*, jonka esityksistä on määrä koostaa hankkeemme puolenvälin tilannetta kartoittava englanninkielinen kirja. Yhdessä tutkijoidemme kanssa olen laatinut lukuisia julkaisuja tunnustuksen käsitehistoriasta. Pystymme ennen pitkää julkaisemaan merkittävän tunnustamisen käsitehistorian. Eräänlaisena mittapuuna sille toimii Forstin suvaitsevaisuuden historia.

Hankkeemme on kutsuttu pitämään yhteensä kahdeksan paperin sessio *American Academy of Religionin* vuosikokouksessa Atlantassa marraskuussa 2015. Tämä uskonnotutkimuksen suurin kongressi kerää useita tuhansia osanottajia, jotka saavat käyttöönsä perustiedot esityksistämme. Esityksiämme kommentoivat Atlantassa AAR:n entinen presidentti Robert Orsi ja uskonnonfilosofi Jan-Olav Henriksen. Olemme esiintyneet aktiivisesti myös eksegeettien, antiikin sekä keskiajan tutkijoiden kokouksissa ja sponsoroineet muun muassa pohjoismaista filosofian historian tutkijaverkkoa, joka kokoontui ensi kertaa Jyväskylässä kesäkuussa 2015. Pohjoismaisessa uskonnonfilosofian kongressissa Helsingissä kesällä 2015 vastasimme viimeisen päivän ohjelmateemasta.

Kutsumme alamme johtavia vaikuttajia Suomeen. Axel Honneth vieraili Sami Pihlströmin kutsumana kollegium-luennoitsijana Helsingin yliopistossa 2014. Vuoden 2015 tunnetuin vierailijamme oli Vatikanin ekumeniasta vastaava kardinaali Kurt Koch, joka piti keväällä kutsustamme Helsingin teologisessa tiedekunnassa esitelmän *The Ecumenical Recognition of Baptism*. Marcel Hénaff on luvannut tulla Helsinkiin vieraaksemme elokuussa 2016. Myös projektin loppuvuosille on suunnitteilla tunnettuja vierailijoita. Suomen Akatemian nimittämä

advisory board, johon kuuluvat Werner Jeanrond (Oxford), Judith Lieu (Cambridge) ja Elisabeth Parmentier (Strasbourg/ Geneva), on tukenut työtämme monin tavoin.

Toisen kolmivuotiskauden aikana (2017-2019) olemme tutkimussuunnitelmassa luvanneet edetä kohti rauhanvälityksen ja konkreettisen uskontojen välisen vuoropuhelun maastoa. Tämä on humanistiselle perustutkimukselle jossain määrin epätavanomainen lupaus yhteiskunnallisesta sovellettavuudesta. Vielä on liian aikaista sanoa, missä määrin ja millä tavalla pystymme lupauksen lunastamaan. Koska tutkimukselliset vahvuutemme ovat nimenomaan eksegetiikan, teologisen aatehistorian ja filosofian piirissä, ei niiden sivuun jättäminen ole mielekäästä. Joudumme silti nykyistä voimakkaammin panostamaan yhteiskuntatieteisiin ja konfliktien päivänkohtaiseen tilannekuvaukseen. Ajatus filosofisen tutkimuksen käytännöllisestä sovellettavuudesta on vaikeudestaan huolimatta kiehtova ja houkutteleva.

Kirjallisuus:

Bedorf, Thomas (2010). *Verkennende Anerkennung*. Berlin: Suhrkamp.

Forst, Rainer (2003). *Toleranz im Konflikt*. Frankfurt: Suhrkamp. (engl. 2013).

Hegel, G. W. F. (1969). *Jenaer Realphilosophie: zur Philosophie der Natur und des Geistes 1805-1806*. Hamburg: Meiner.

Hénaff, Marcel (2002). *Le prix de la vérité*. Paris: Seuil (engl. 2010).

Hellqvist, Elina & Hietamäki, Minna & Pihkala, Panu (toim. 2015). *Uskonto ja identiteettipolitiikka*. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

Honneth, Axel (1992). *Kampf um Anerkennung*. Frankfurt: Suhrkamp (engl. 1995).

Ikäheimo, Heikki (2014). *Anerkennung*. Berlin: de Gruyter.

Laitinen, Arto (2008). "On the Scope of Recognition: the Role of Adequate Regard and Mutuality", teoksessa H.-C. Schmidt & C. Zürn (toim.), *The Philosophy of Recognition* (Lanham: Lexington), 319-342.

Laitinen, Arto (2007). "Persoonien välisestä tunnustuksesta", teoksessa K. Nuotio & H. Gylling (toim.) *Oikeus ja politiikka: filosofisia esseitä* (Helsinki : Suomalainen Lakimiesyhdistys), 79-104.

McNay, Lois (2008). *Against Recognition*. Cambridge: Polity.

Pihlström, Sami (2014). *Taking Evil Seriously*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Pihlström, Sami (2015). ”Kuinka kriittinen uskonnonfilosofia on mahdollista” Juhlaluento Helsingin yliopistossa, painamaton.

Ricoeur, Paul (2004). *Parcours de la reconnaissance*. Paris: Stock (engl. 2005).

Saarinen, Risto (2014). ”Love and Death in Ficino’s *De amore*”, teoksessa O. Hakola & S. Kivistö (toim.), *Death in Literature* (Cambridge: Scholars Press), 139-149.

Saarinen, Risto (2015). *Oppi rakkaudesta*. Helsinki: Gaudeamus.

Saarinen, Risto (2016). ”Uskonto ja talous: lahjan muunnelmia”, ilmestyy teoksessa M. Tolonen (toim.), *Talous ja moraali* (Helsinki: Gaudeamus).

Schleiermacher, Friedrich (2003) *Der christliche Glaube (1830/31). Kritische Gesamtausgabe 1/13*. Berlin: de Gruyter.

Taylor, Charles (1995). ”The Politics of Recognition”, hänen teoksessaan *Philosophical Arguments* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press), 225-256.

Thompson, Simon (2006). *The Political Theory of Recognition*, Cambridge: Polity.